

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КРАВЧУК Тетяна Володимирівна

УДК 368.914.4(477)

**ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
У РАЗІ ВТРАТИ ГОДУВАЛЬНИКА
У СОЛІДАРНІЙ ПЕНСІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
ХУТОРЯН Наталія Миколаївна,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України, провідний науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового та
підприємницького права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
ПРИЛИПКО Сергій Миколайович,
Національна юридична академія України
ім. Ярослава Мудрого,
професор кафедри трудового права;

кандидат юридичних наук, доцент
ГАРАЩЕНКО Людмила Петрівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
доцент кафедри права.

Захист відбудеться 15 березня 2008 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 14 лютого 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У процесі становлення ринкової економіки України поряд з політичними та економічними цілями соціальної держави постає завдання розвитку правових механізмів соціального захисту населення, у тому числі непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника охоплює значну кількість осіб, які належать до найбільш соціально незахищених категорій населення України. Серед них пенсіонери, діти, інваліди, які, як правило, втрачають зі смертю годувальника засоби до існування. Питання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника є одним з основних політико-правових завдань держави, а також серйозною соціальною проблемою суспільства, що потребує свого вирішення як економічними, так і юридичними засобами.

Питання пенсійного забезпечення завжди перебували в центрі гострих наукових обговорень та диспутів. Вони знайшли відображення у працях учених радянського періоду: В.С. Андрєєва, Є.І. Астрахана, В.А. Ачаркана, К.С. Батигіна, І.В. Гущина, О.Д. Зайкіна, М.Л. Захарова, Р.І. Іванової, Т.В. Красильникової, Т.М. Кузьміної, В.Д. Новикова, В.І. Прокопенка, І.І. Рибакіної, В.А. Тарасової, Е.Г. Тучкової, Я.М. Фогеля, В.Ш. Шайхатдінова, Н.О. Якіної та ін. У період незалежної України проблеми пенсійного забезпечення досліджувались у працях М.І. Боднарука, Н.Б. Болотіної, І.О. Гуменюк, Л.М. Князькової, С.М. Прилипка, С.М. Сивак, І.М. Сироти, А.В. Скоробогатька, Б.І. Сташківа, Г.І. Чанишевої, О.Г. Чутчевої та ін.

На всіх етапах питання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника висвітлювались у монографіях, підручниках, посібниках фрагментарно, як правило, без глибокого критичного аналізу, а лише зі стислим відтворенням деяких положень діючого пенсійного законодавства. Лише у небагатьох наукових працях радянського періоду, зокрема, у дослідженнях В.Д. Новикова та Н.О. Якіної, було здійснено ґрунтовне дослідження проблем пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника.

На жаль, в Україні до сьогодні у межах дисертаційного чи монографічного дослідження науковці не висвітлювали проблеми пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України.

У зв'язку з реформуванням пенсійної системи України особливої актуальності набуває розроблення нового підходу до розуміння та формулювання поняття об'єкта пенсійних правовідносин, у тому числі й у разі втрати годувальника. Оскільки наближення національного законодавства до міжнародних стандартів проголошено Україною основним напрямом соціальної політики, актуальності набувають аналіз міжнародно-

правових актів у сфері пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника та співвідношення їх із внутрішньо-національними нормами. Донині залишається спірним питання визнання суб'єктом права на пенсію у разі втрати годувальника сім'ї померлого годувальника.

Проблеми процедурних пенсійних правовідносин, у тому числі й у разі втрати годувальника, у солідарній пенсійній системі на сьогодні є малодослідженими, мають недостатню теоретичну основу, що негативно відбивається на законодавчій та правозастосовчій практиці. Все це зумовлює необхідність комплексного дослідження процедурних пенсійних правовідносин.

Чекають на своє нове вирішення питання правосуб'єктності суб'єктів пенсійних правовідносин у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України, юридичних фактів як підстав виникнення, зміни та припинення пенсійних правовідносин у разі втрати годувальника та ін.

Отже, необхідність комплексного дослідження та потреба подальших наукових розробок проблем пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі зумовлена як теоретичними, так і практичними чинниками.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до планової теми науково-дослідної роботи відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України “Правові проблеми гармонізації трудового законодавства України із законодавством Європейського Союзу” на 2005–2006 рр., державний реєстраційний номер 0105 У.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розвиток теорії права соціального забезпечення та удосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі основні завдання:

визначення особливостей розвитку пенсійного законодавства за період незалежності України щодо правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника;

з'ясування міжнародних та європейських стандартів пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника;

формулювання та удосконалення категоріального апарату права соціального забезпечення;

визначення структурних елементів матеріальних та процедурних правовідносин щодо пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника;

класифікація видів процедурних правовідносин щодо пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника;

формулювання пропозицій з удосконалення чинного законодавства щодо пенсійного забезпечення, у тому числі й у разі втрати годувальника.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у пенсійній солідарній системі України.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні проблеми правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ: діалектичний метод, метод нормативно-порівняльного аналізу, метод системного аналізу, формально-логічний метод, метод системно-структурного аналізу, метод абстрагування та узагальнення, формально-юридичний метод.

Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод пізнання правових явищ, який дав змогу вирішити поставлені завдання правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у їх розвитку та взаємодії. Метод нормативно-порівняльного аналізу застосовувався у процесі вивчення вітчизняного пенсійного законодавства України, міжнародно-правових норм та законодавств країн Євросоюзу, країн постсоціалістичного табору, а також країн-учасниць СНД. Метод системного аналізу правових явищ було використано при дослідженні структурних елементів матеріальних та процедурних правовідносин по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника. Формально-логічний метод пізнання сприяв виявленню суперечностей у деяких теоріях науки права соціального забезпечення. Запропонована класифікація процедурних правовідносин по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника ґрунтується на методі системно-структурного аналізу. У процесі розроблення дефініцій правових понять застосовувався метод абстрагування та узагальнення. Формально-юридичний метод було використано при формулюванні нових, аналізі змісту та удосконаленні чинних правових норм.

Основні положення та висновки дисертації сформульовані в результаті дослідження наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених з питань пенсійного забезпечення та інших галузей юридичної науки, законодавства України та законодавств країн Євросоюзу, міжнародно-правових актів.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням проблем правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у пенсійній солідарній системі України.

У процесі дисертаційного дослідження здобувачем одержані такі результати, що мають наукову новизну:

уперше:

вноситься пропозиція щодо розширення кола непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника шляхом надання права на цей вид пенсії

дітям померлого годувальника, народженим за допомогою репродуктивних технологій пізніше 10-місячного строку з дня смерті годувальника;

вироблено новий порядок та умови пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника падчерки/пасинка та вітчима/мачухи, зокрема:

а) у рамках пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника визначено осіб, які належать до категорії вітчим/мачуха;

б) аргументовано необхідність встановлення детального переліку документів, необхідних для призначення пенсії у разі втрати годувальника цим суб'єктам тощо;

в) сформульовано визначення поняття “годувальник”, а саме: годувальник – це особа, яка виховувала та утримувала пасинка чи падчерку, або з поважних причин лише виховувала чи лише утримувала пасинка/падчерку упродовж 5 років підряд;

запропоновано доповнити п. 5 ст. 36 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, який викласти у новій редакції: “Пасинок/падчерка, якщо аліментні виплати здійснювалися до укладення шлюбу між померлим годувальником та матір’ю/батьком пасинка/падчерки. У випадку отримання аліментів під час такого шлюбу, до уваги повинен братися розмір останніх. Якщо сума аліментних виплат була більшою за матеріальне утримання, яке надавалося з боку померлого годувальника, то пасинок/падчерка не мають права на пенсію у зв’язку із втратою годувальника”;

запропоновано доповнити частиною 6 п.п. 2 п. 2 ст. 36 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, яку викласти у такій редакції: “батьки подружжя померлого годувальника, якщо вони проживали не менше 5 років підряд разом з померлим годувальником на момент його смерті, протягом яких не мали та не мають на момент звернення за пенсією необхідних засобів до існування, належним чином виконували батьківські права й обов’язки по відношенню до чоловіка/дружини померлого годувальника, а також якщо у батьків подружжя померлого годувальника немає осіб, які відповідно до чинного законодавства зобов’язані матеріально утримувати, або в яких є відсутньою можливість здійснювати таке утримання. У разі догляду за дитиною померлого годувальника цією категорією суб’єктів, останні мають право на даний вид пенсійного забезпечення без дотримання цих вимог”;

удосконалено:

класифікацію процедурних правовідносин щодо пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника:

- 1) тих, що передують матеріальному правовідношенню;
 - 2) тих, що супроводжують матеріальне правовідношення:
- а) пов’язані зі зміною розміру об’єкта:

процедурні правовідносини, пов'язані зі зміною складу непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника;

процедурні правовідносини, пов'язані з виділенням одним із членів сім'ї померлого годувальника своєї частки пенсії;

процедурні правовідносини, пов'язані з прийняттям нових правових норм та зміною чи доповненням чинного законодавства;

б) викликані обставинами, які надають можливість зміни виду пенсійного забезпечення;

в) зумовлені наявністю підстав для оскарження діяльності працівників пенсійного органу;

г) пов'язані з утриманням надміру виплачених сум пенсій у разі втрати годувальника;

3) тих, що припиняють матеріальне правовідношення:

а) власне правоприпиняючі процедурні правовідносини:

викликані фактом смерті пенсіонера;

пов'язані з неотриманням призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд;

зумовлені виїздом пенсіонера за кордон на тимчасове/постійне місце проживання до країни, з якою Україною не укладено міжнародної угоди про співробітництво у сфері пенсійного забезпечення;

пов'язані з фактом виявлення недостовірних відомостей, поданих особою пенсійному органу, на підставі яких останній призначив виплату пенсій;

б) правоприпиняючі процедурні правовідносини, які супроводжують матеріальне правовідношення;

набуло подальшого розвитку:

визначення таких понять:

а) пенсійне забезпечення України – це форма матеріального забезпечення фізичних осіб-суб'єктів як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошт юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ;

б) загальнообов'язкове пенсійне страхування України – це встановлена та гарантована державою система прав і обов'язків, яка передбачає надання соціальних послуг, пенсійного забезпечення застрахованим особам у старості, по інвалідності внаслідок обставин, не пов'язаних із трудовою діяльністю, у разі втрати годувальника, основна частина яких в обов'язковому порядку підлягає державному пенсійному страхуванню, іншим надається право добровільної участі через регулярне сплачування, до

настання ними визначеного законодавством пенсійного віку, страхових внесків, які не підлягають оподаткуванню й акумулюються Пенсійним та/або Накопичувальним фондами;

в) недержавне пенсійне забезпечення України – це форма матеріального забезпечення фізичних осіб, які досягли визначеного ними пенсійного віку та добровільно сплачували, або за яких сплачувалися страхові внески, що у переважній більшості оподатковуються за договорами недержавного пенсійного забезпечення або за договорами пенсійного вкладу до недержавних пенсійних фондів чи банківських установ, які здійснюють виплату пенсій самостійно через адміністраторів або через страхові організації залежно від виду пенсійної виплати, які підлягають оподаткуванню;

г) трудова пенсія у солідарній пенсійній системі України – це щомісячна неоподатковувана гарантована державою грошова виплата, яка не успадковується і яка сплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду у передбачуваних законом випадках у розмірі, що залежить від тривалості сплати, як правило, обов'язкових страхових внесків;

д) пенсія у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України – це щомісячна неоподатковувана та гарантована державою грошова виплата, яка не успадковується і яка на умовах і в порядку, передбачених законодавством, сплачується за рахунок Пенсійного фонду у разі втрати годувальника непрацездатним членам сім'ї останнього, які перебували на його повному матеріальному утриманні або одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування, з метою компенсації втрати останніх.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки та пропозиції можуть бути використані у правотворчій діяльності, а також сприятимуть удосконаленню Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та ряду нормативних актів, які регулюють пенсійні правовідносини, і, зокрема, правовідносини у разі втрати годувальника.

Отримані результати можуть використовуватися у навчальному процесі в юридичних та інших навчальних закладах під час вивчення дисципліни “Право соціального забезпечення України”, а також при написанні підручників, науково-практичних посібників та при розробці методичних рекомендацій.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано та обговорено у відділі проблем цивільного, підприємницького і трудового права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Основні висновки і пропозиції дисертаційного дослідження доповідалися на

науково-практичних конференціях, зокрема, на науково-практичній конференції “Четверті осінні юридичні читання” (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2005 р.); на науково-практичній конференції “Трудове право України в контексті європейської інтеграції” (м. Харків, 25–27 травня 2006 р.); на міжнародно-практичній конференції “Стан та перспективи розвитку юридичної науки та освіти” (м. Київ, 17–18 листопада 2006 р.); на науково-практичній конференції “Актуальні проблеми держави і системи права України в умовах світової глобалізації” (м. Київ, 15 березня 2007 р.); на науково-практичній конференції “Проблеми та перспективи реформування права України очима молодих вчених” (м. Запоріжжя, 23 березня 2007 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційної роботи знайшли відображення у чотирьох наукових статтях, опублікованих у виданнях, які визнаються ВАК України як фахові, а також у п’яти тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев’яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (165 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, основного тексту – 186 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтована актуальність теми дисертації; зазначено зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначені мета і завдання дисертаційного дослідження, його об’єкт, предмет та методологія; відображена наукова новизна отриманих результатів, висвітлено практичне значення отриманих результатів; наведено дані про апробацію результатів дослідження, його обсяг і структуру.

Розділ 1 “Законодавство України та міжнародно-правовий досвід у галузі пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника” складається з чотирьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1. “Проблеми визначення поняття пенсійного забезпечення”** всебічно проаналізовані норми Законів України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення”, а також інших нормативно-правових актів. На підставі такого аналізу дається визначення понять “загальнообов’язкове пенсійне страхування”, “пенсійне забезпечення” та “недержавне пенсійне забезпечення”.

Під пенсійним забезпеченням слід розуміти форму матеріального забезпечення фізичних осіб суб’єктів як загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових

внесків, що сплачуються за кошт юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ. Досліджено відмінні риси загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення.

У цьому підрозділі формулюються окремі пропозиції щодо усунення прогалин та неточностей у правових нормах вищезазначених законів. Пропонується до законодавчого визначення застрахованої особи віднести також фізичну особу, яка не підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) в устновленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове пенсійне страхування у добровільному порядку.

У підрозділі 1.2. “Розвиток вітчизняного законодавства про пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника в період незалежності України” проаналізовано окремі нормативно-правові акти у галузі пенсійного забезпечення, зокрема, ряд Указів Президента України, якими визначаються основні напрями соціальної політики в державі та реформування системи пенсійного забезпечення. Було здійснено порівняльний аналіз положень Законів України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та “Про пенсійне забезпечення” у таких аспектах: коло забезпечуваних осіб пенсією у разі втрати годувальника; умови надання права на цей вид пенсії; розмір пенсії у разі втрати годувальника; строки звернення за призначенням цього виду пенсійного забезпечення. Зроблено висновок, що норми проаналізованих законів закріплюють частково відмінні за суб'єктивним складом переліки непрацевдатних членів сім'ї померлого годувальника, різні механізми визначення розміру пенсії у разі втрати годувальника, а також неоднакові строки звернення за призначенням цього виду пенсійного забезпечення.

У підрозділі 1.3. “Міжнародно-правове регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника” міститься аналіз універсальних та регіональних міжнародно-правових актів у сфері соціального забезпечення, у тому числі у разі втрати годувальника.

Досліджено зміст норм основних міжнародних актів із соціального забезпечення: Загальної декларації прав людини від 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права ООН 1966 р., конвенцій та рекомендацій МОП, Європейської соціальної хартії 1961 р. (переглянута у 1996 р.), Хартії основних прав Європейського Союзу від 2000 р., Європейського кодексу соціального забезпечення 1964 р. (переглянутий у 1990 р.). Аналіз змісту норм цих міжнародно-правових актів дає змогу зробити висновок, що рівень захисту правових інтересів пенсіонерів у

галузі пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника в Україні відповідає міжнародним стандартам, а за багатьма чинниками навіть перевищує їх.

У роботі проаналізовано положення двосторонніх угод/договорів у сфері соціального і пенсійного забезпечення між Україною та такими іноземними державами, як Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Латвія, Литва та ін. Сформульовано ряд актуальних пропозицій до угод такого характеру, які стосуються, зокрема, удосконалення понятійного апарату, порядку пенсійного забезпечення осіб, які переїхали на постійне місце проживання на територію однієї із Сторін після набрання чинності двостороннього міжнародно-правового акта. Так, наприклад, у змісті п. “б” ст. 15 Договору між Україною та Чеською Республікою “Про соціальне забезпечення” від 4 липня 2001 р. використовується словосполучення “трудоий стаж”. У зв’язку з тим, що відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” особа, яка не має трудового стажу, може набувати право на пенсію за умови добровільної сплати страхових внесків до солідарної та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, пропонується у майбутньому при укладенні аналогічних та інших міжнародних актів замість словосполучення “трудоий стаж” використовувати “страховий стаж”.

Підрозділ 1.4. “Зарубіжний досвід у сфері пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника” присвячений вивченню досвіду країн колишнього соціалістичного табору (Естонія, Чехія, Румунія та ін.), країн СНД і високорозвинених правових держав (Англія, Франція, Бельгія та ін.) щодо правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника.

Вивчаючи досвід країн постсоціалістичного табору щодо правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника, зроблено висновок, що спільним для цих країн є також позбавлення права вдови отримувати пенсію у разі втрати годувальника при повторному вступі до шлюбу. Характерною рисою можна назвати високий віковий ценз для виплати пенсії у разі втрати годувальника, що встановлюється для сиріт, які продовжують здобувати освіту у ВНЗ країни. Так, виплата пенсії пролонгується до 25 років – в Угорщині, Польщі, 25–26 років – у Румунії, 26 років – у Болгарії, Чехії, 26 років – у Словенії.

На підставі аналізу правового регулювання європейських країн з розвинутою економікою у сфері пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника виокремлено спільні риси, характерні для пенсійного законодавства цих країн: 1) розмір пенсії встановлюється у відсотках, як правило, до пенсії, яку отримував або міг отримати померлий годувальник; 2) диференціація розміру пенсії проводиться за кількома критеріями:

а) суб'єкт, якому призначається пенсія; б) кількість померлих батьків; в) кількість осіб, яким призначається даний вид пенсії; 3) умови надання права на пенсію, які стосуються: віку вдови/вдівця, дитини-сироти, іноді померлого годувальника; тривалості шлюбу з померлим годувальником; наявності необхідного страхового стажу у померлого годувальника; іноді перебування у громадянстві тієї чи іншої країни померлого годувальника або вдови/вдівця, чи дитини-сироти; 4) повторний шлюб переважно розглядається як підстава припинення виплати пенсії у разі втрати годувальника.

Розділ 2 “Теоретичні проблеми матеріальних пенсійних правовідносин у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України” структурно поділяється на три підрозділи.

У підрозділі 2.1. *“Новий підхід до визначення об'єкта матеріальних пенсійних правовідносин у разі втрати годувальника”* з метою формулювання визначення поняття пенсії, розглядається в історичному аспекті, починаючи з юридичної науки радянської доби, розвиток правової думки щодо такого юридичного інституту права соціального забезпечення, як пенсія. Характерною позицією для сучасної юридичної думки є відмова більшості науковців від визначення соціально-аліментарного характеру пенсії.

Із врахуванням неточностей, допущених, на думку здобувача, законодавцем та науковцями при визначенні поняття трудової пенсії, сформульовано визначення трудової пенсії у солідарній пенсійній системі, а також поняття пенсії у разі втрати годувальника. Запропоноване поняття пенсії у разі втрати годувальника містить не лише риси, характерні загальному визначенню пенсії у солідарній системі, але й ознаки, притаманні цьому виду пенсії. Серед останніх можна виокремити: страховий випадок, із настанням якого виникає право на даний вид пенсії – втрата годувальника; коло забезпечуваних осіб – непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника; підстави надання пенсії – перебування на повному утриманні у померлого годувальника або отримання від нього допомоги, що була постійним і основним джерелом засобів до існування; мета – компенсація втрачених засобів до існування.

У підрозділі 2.2. *“Суб'єкти та їх права і обов'язки у рамках матеріального пенсійного правовідношення по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника”*, досліджуючи суб'єктний склад матеріального пенсійного правовідношення по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника, зроблено висновок щодо моменту виникнення дієздатності у суб'єктів права на пенсію у разі втрати годувальника, який необхідно пов'язувати з настанням 18-річного віку особи. Це пояснюється тим, що члени сім'ї мають право на пенсію у разі втрати годувальника незалежно від їхньої безпосередньої участі у добровільній сплаті пенсійних внесків,

або участі у здійсненні трудової діяльності як прямої можливості сплати страхових внесків до системи державного пенсійного страхування. Тому немає об'єктивних підстав момент виникнення їхньої пенсійної дієздатності пов'язувати з трудовою дієздатністю, тобто з досягненням 16-річного віку. 18-річний віковий критерій може бути знижений відповідно до правил цивільної “емансипації” неповнолітніх осіб.

Обґрунтована необхідність розширення законодавчого переліку непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника. Сформульовано ряд доповнень до Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”. Так, наприклад, пропонується доповнити частиною 3 п.п. 2 п. 2 ст. 36 цього Закону, яку викласти у такій редакції: “Діти, брати, сестри, внуки померлого годувальника, які стали інвалідами після досягнення 18 років, але не пізніше досягнення 23-річного віку і які навчаються у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації і професійно-технічних навчальних закладах та які обрали денну або будь-яку іншу форму навчання, передбачену законодавством і рекомендовану висновками спеціалістів МСЕК”.

У підрозділі 2.3. “Підстави виникнення, зміни та припинення пенсійного правовідношення по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника” досліджено елементи юридичного складу, який є підставою виникнення (зміни та припинення) пенсійного правовідношення.

Юридичний склад, який є підставою для виникнення правовідношення у разі втрати годувальника, суттєво ускладнений, оскільки одна частина елементів юридичного складу пов'язана з особою годувальника, інша ж частина безпосередньо стосується членів його сім'ї. Так, до юридичних фактів, які визначають суб'єктивне право на отримання даного виду пенсійного забезпечення, що пов'язані з особою годувальника, належать: смерть годувальника, визнання останнього безвісно відсутнім або оголошення померлим; наявність у годувальника на момент смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності.

До групи юридичних фактів, які стосуються членів його сім'ї, входять: належність до кола непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника; факт перебування на утриманні у померлого годувальника; вступ до вищого навчального закладу I–IV рівнів акредитації або професійно-технічного навчального закладу за денною формою навчання; настання інвалідності – для дітей померлого годувальника до досягнення 18 років (для батьків та подружжя померлого годувальника незалежно від віку); втрата джерела засобів до існування батьками чи подружжям померлого, якщо вони не були на його утриманні; відсутність факту отримання аліментних виплат пасинку/падчерці від батьків; факт утримання чи виховання протягом 5 років мачухою/вітчимом померлого пасинка/падчерки.

Серед елементів юридичного складу можна виокремити ті юридичні факти, що впливають на розмір пенсії у разі втрати годувальника. Одні з них пов'язані з особою годувальника, зокрема, розмір страхових внесків, інші – стосуються безпосередньо непрацездатних членів сім'ї – кількість осіб, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника, кількість померлих годувальників у дітей-сиріт, виділення частки пенсійних виплат із загальної пенсії.

Групу юридичних складів, які пов'язані з установленою процедурою оформлення пенсійного правовідношення у разі втрати годувальника, складають: факт волевиявлення зацікавленої особи, яка самостійно або через законного представника подає заяву про призначення (або перерахунок) пенсії; факт прийняття відповідного рішення територіальним органом Пенсійного фонду.

Обґрунтовується положення, що обов'язок відшкодування шкоди територіальному пенсійному органу не входить до змісту пенсійних правовідносин. Лише у випадку стягнення надміру сплачених пенсійних сум на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду можна стверджувати, що таке відшкодування шкоди, як обов'язок є елементом змісту пенсійного правовідношення.

Розділ 3 “Особливості процедурних правовідносин по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника: теоретичні та практичні аспекти” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Загальна характеристика об'єкта, суб'єктного складу та юридичного змісту процедурних правовідносин по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника” доведено, що об'єктом процедурного правовідношення по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника є результат дій уповноваженого суб'єкта, оскільки результат є узагальненою формою, яка включає прийняття рішень як про призначення того чи іншого виду пенсійного забезпечення, так і про відмову його надання, а також рішень щодо розгляду спорів у сфері пенсійного забезпечення у позасудовому порядку.

До суб'єктного складу процедурних відносин по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника належать дві категорії суб'єктів: правомочні та зобов'язані. Як правило, правомочними суб'єктами є фізичні особи. До категорії зобов'язаних суб'єктів належать територіальні органи Пенсійного фонду.

Здобувачем поділяється думка, згідно з якою особливість становища суб'єктів у праві соціального забезпечення, у тому числі пенсійного, виявляється у відсутності їх підлеглості чи рівності, так як це має місце в адміністративному чи трудовому праві. Не підтримується позиція науковців, відповідно до якої особливістю правового становища цих суб'єктів є активність громадян по відношенню до органів соціального

забезпечення, оскільки нею таким чином презумується пасивність з боку пенсійних органів, що не відповідає дійсності, так як на територіальні органи Пенсійного фонду покладено цілий комплекс повноважень, який проявляється через вчинення активних дій щодо реалізації суб'єктивного права фізичної особи.

До характерних особливостей становища суб'єктів пенсійних процедурних правовідношень належить: відсутність можливості договірного порядку визначення їхнього змісту, оскільки коло прав та обов'язків сторін правовідносин визначається безпосередньо правовими нормами, а також ініціативність переважно фізичної особи у цих правових відносинах. Роль пенсійного органу полягає у вчасному та належному "реагуванні" на таку ініціативу.

У підрозділі 3.2. "Підстави виникнення, зміни та припинення процедурних правовідносин по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника" об'єкт процедурного правовідношення по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника розглядається як результат дій уповноваженого суб'єкта, який може мати як позитивний, так і негативний правовий наслідок для правомочного суб'єкта – фізичної особи.

Удосконалено існуючу на сьогодні класифікацію процедурних правовідносин по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника. Вперше визначено особливість супроводжуваних процедурних правовідношень по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника, що пов'язані зі зміною розміру об'єкта, яка полягає у різниці правових наслідків для суб'єктів цього правовідношення – зміні розміру пенсії для пенсіонера і відсутності змін у пенсійних виплатах, які здійснює територіальний орган Пенсійного фонду.

Зроблено висновок, що суб'єктом права на пенсію у разі втрати годувальника є не сім'я, а кожен непрацездатний член такого соціального утворення.

Під час дослідження процедури оформлення і видачі пенсії у разі втрати годувальника було проаналізовано ряд нормативно-правових актів, а також судову практику із цього питання. На основі всебічного аналізу запропоновано ряд пропозицій з удосконалення чинного законодавства України. Зокрема, доповнити частиною 3 п. 2 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", яку викласти у такій редакції: "У разі, якщо в особи є відсутньою реєстрація місця проживання, заява про призначення (переоформлення) пенсії подається до територіального пенсійного органу за фактичним місцем проживання, яке засвідчується довідкою відповідного органу місцевого самоврядування на підставі письмового підтвердження місця проживання заявника правлінням садового/дачного товариства, яка завірена печаткою та підписом голови та головного бухгалтера такого товариства".

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено узагальнення теоретичних положень і по-новому розв'язано наукове завдання щодо визначення категоріального апарату права пенсійного забезпечення та формулювання науково-практичних рекомендацій, які мають сприяти удосконаленню та підвищенню ефективності правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України. У результаті дисертаційного дослідження було сформульовано такі висновки:

1. Цільове призначення пенсії як основного джерела засобів до існування не може бути її ознакою як родового поняття, а лише як видового, і то з деякими застереженнями, що стосуються певного кола осіб.

2. Обов'язок відшкодування шкоди територіальному пенсійному органу не є елементом процедурних пенсійних правовідносин. Відшкодування шкоди може належати до змісту цих правовідносин, якщо стягнення надміру сплачених пенсійних сум здійснювалося на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду, а не судових органів.

3. Об'єкт процедурного правовідношення по пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника – це результат дій уповноваженого суб'єкта (територіального пенсійного органу), який має прояв у двох формах: відмова правомочному суб'єкту – фізичній особі або позитивне рішення щодо призначення пенсії.

4. Слід розширити у Законі України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” коло суб'єктів права на пенсію у разі втрати годувальника, зокрема:

а) доповнити ч. 1 п.п. 2 п. 2 ст. 36 цього Закону такими словами: “діти померлого годувальника, народжені за допомогою репродуктивних технологій пізніше 10-місячного строку з дня смерті годувальника. Згода на зачаття такої дитини за життя померлого годувальника є обов'язковою”;

б) доповнити п.п. 2 п. 2 ст. 36 цього Закону такими категоріями непрацевдатних членів сім'ї, як брати, сестри, внуки померлого годувальника;

в) доповнити ч. 3 п.п. 2 п. 2 ст. 36 цього Закону, яку викласти у такій редакції: “Діти, брати, сестри, внуки померлого годувальника, які стали інвалідами після досягнення 18 років, але не пізніше досягнення 23-річного віку і які навчаються у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації і професійно-технічних навчальних закладах та які обрали денну або будь-яку іншу форму навчання, передбачену законодавством і рекомендовану висновками спеціалістів МСЕК”;

г) доповнити ч. 5 п.п. 2 п. 2 ст. 36 зазначеного Закону, яку викласти у такій редакції: “дід, баба померлого годувальника, якщо вони досягли

пенсійного віку, передбаченого статтею 26 цього Закону або є інвалідами, у разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати”;

д) внести окремий пункт до ст. 36 цього Закону, який викласти у такій редакції: “вітчим та мачуха мають право на пенсію у разі втрати годувальника, якщо вони належним чином виховували та утримували пасинка чи падчерку, або з поважних причин лише виховували чи лише утримували пасинка чи падчерку протягом 5 років підряд”.

5. На підставі здійсненого аналізу сформульовано конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства:

внести до “Порядку відшкодування коштів, надміру виплачених за призначеними пенсіями, та списання сум переплат пенсій та грошової допомоги, що є безнадійними до стягнення” від 15 травня 2003 р. додаткові норми, які покликані врегулювати порядок добровільного повернення сум переплачених пенсій за рішенням пенсійного органу: встановлення конкретних строків виконання пенсіонером добровільного повернення названих пенсійних сум, можливість сплати боргу частинами, черговість дій пенсійного органу з утримання переплачених пенсійних сум тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кравчук Т. В. Правові проблеми регулювання пенсійного забезпечення в Україні та деяких країнах СНД у разі втрати годувальника //Правова держава: Щорічник наук. пр. – Вип. 16. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – С. 623-629.

2. Кравчук Т. В. Удосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у двосторонніх договорах України з країнами Прибалтики //Правова держава: Щорічник наук. пр. – Вип. 17. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 431-437.

3. Кравчук Т. В. Проблеми пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у двосторонніх угодах з країнами СНД //Держава і право: Зб. наук. пр. – Вип. 31. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 314-321.

4. Кравчук Т. В. Особливість правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у країнах ЄС //Держава і право: Зб. наук. пр. – Вип. 33. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 308-314.

5. Кравчук Т. В. Удосконалення понятійного апарату двосторонніх договорів у галузі соціального забезпечення України з деякими країнами Прибалтики // Наук.-практ. конф. “Четверті осінні юридичні читання”;

м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2005 р. – Хмельницький: Хмельн. ін-т регіонального управління та права, 2005. – С. 23-26.

6. Кравчук Т. В. Особливості правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника нормами міжнародно-правових актів //Наук.-практ. конф. “Трудове право України в контексті європейської інтеграції: Матеріали науково-практичної конференції”; м. Харків, 25–27 травня 2006 р. – Харків: Українська асоціація фахівців трудового права, Харків. нац. ун-т внутрішніх справ, 2006. – С. 475-479.

7. Кравчук Т. В. Актуальні проблеми пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у зв'язку з розвитком репродуктивних технологій в Україні // Міжнар.-практ. конф. “Стан та перспективи розвитку юридичної науки та освіти”; м. Київ, 17–18 листопада 2006 р. – К.: Вид-во “Магістр – XXI сторіччя”, 2007. – С. 70-73.

8. Кравчук Т. В. Переплата пенсій, у тому числі у разі втрати годувальника та способи її усунення //Наук.-практ. конф. “Актуальні проблеми держави і системи права України в умовах світової глобалізації”: Зб. наук. пр. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції молодих вчених; м. Київ, 15 березня 2007 р. – К.: Видавн. центр нац. аграр. ун-ту, 2007. –С. 95-98.

9. Кравчук Т. В. Поняття пенсії у солідарній пенсійній системі України та окремих її видів: нові підходи //Тези доп. Всеукр. студ. наук.-практ. конф. “Проблеми та перспективи реформування права України очима молодих вчених”; м. Запоріжжя, 2007 р. – Запоріжжя: Запоріз. нац. ун-т України, 2007. – С. 139-142.

АНОТАЦІЯ

Кравчук Т.В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008.

Дисертація присвячена проблемам пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України. В межах дисертаційної роботи вивчено досвід країн Євросоюзу щодо правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника. Досліджено комплекс нормативно-правових актів, критично проаналізовано судову практику у сфері пенсійного забезпечення.

Здійснено дослідження правової думки діячів науки права соціального забезпечення радянського періоду, а також вітчизняних та зарубіжних учених сучасності, в результаті якого сформульовано нове узагальнене

поняття пенсії та поняття пенсії у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України, визначено їх характерні ознаки.

На підставі здійсненого аналізу сформульовано ряд пропозицій, які можуть бути застосовані в науці права соціального і пенсійного забезпечення, а також використані для вдосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника в солідарній пенсійній системі України.

Ключові слова: втрата годувальника, матеріальне пенсійне правовідношення, пенсійне забезпечення, пенсія, процедурне пенсійне правовідношення, солідарна пенсійна система України.

АННОТАЦІЯ

Кравчук Т.В. Пенсионное обеспечение в случае потери кормильца в солидарной пенсионной системе Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.05 – трудовое право; право социального обеспечения. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2008.

Диссертация является комплексным исследованием проблем пенсионного обеспечения в случае потери кормильца в солидарной пенсионной системе Украины. В рамках диссертации исследован и усовершенствован категориальный аппарат науки права пенсионного обеспечения: понятие пенсионного обеспечения, государственного пенсионного страхования, негосударственного пенсионного обеспечения, а также обобщенное понятие пенсии и пенсии в случае потери кормильца в солидарной пенсионной системе Украины. Так, например, под пенсионным обеспечением Украины предлагается понимать форму материального обеспечения физических лиц – субъектов как общеобязательного государственного пенсионного страхования, так и негосударственного пенсионного обеспечения в виде пенсий и социальных услуг, формирующихся за счет страховых взносов, что уплачиваются за средства юридических и/или физических лиц, государственного и местных бюджетов, целевых фондов, и аккумулируются на банковских счетах Пенсионного и Накопительного фондов, негосударственных пенсионных фондов, банковских учреждений.

Осуществлено исследование нормативно-правовых актов за период независимости Украины, регулирующих пенсионное обеспечение в случае потери кормильца. Был проведен сравнительный анализ положений основополагающих пенсионных законов – Закона Украины “О пенсионном обеспечении” и Закона Украины “Об общеобязательном государственном пенсионном страховании” по таким основным аспектам: круг лиц, подлежащих обеспечению пенсией в случае потери кормильца; условия предоставления права на этот вид пенсии; размер пенсионных сумм по

пенсионному обеспечению в случае потери кормильца; сроки обращения за назначением данного вида пенсионного обеспечения.

В работе исследовано правовое регулирование пенсионного обеспечения в случае потери кормильца нормами международно-правовых актов универсального характера и регионального, в том числе европейских международных актов, а также международных договоров и соглашений, принятых в рамках СНГ.

Основательно исследованы проблемы материальных правоотношений в случае смерти кормильца в солидарной пенсионной системе Украины. Так, изучены спорные и дискуссионные правовые вопросы объекта материальных пенсионных правоотношений в солидарной пенсионной системе в целом, а также через призму последних – объекта материальных правоотношений в случае смерти кормильца, в результате чего обосновано, что на сегодняшний день с учетом правовых положений основных пенсионных законодательных актов пенсия не исполняет своей функции основного источника доходов в значительном количестве случаев, которые охватывают широкий круг субъектов. Поэтому назначение (цель, функция) пенсии не может служить основным признаком пенсии не в качестве родового, а всего лишь в качестве видового понятия, и то с некоторыми оговорками.

Аргументирована необходимость расширения круга субъектов права на пенсию в связи с потерей кормильца такими лицами, как, например, родители супруга/супруги умершего кормильца. При таких условиях: проживание не менее 5 лет подряд с умершим кормильцем на момент его смерти; отсутствие лиц, которые согласно действующему законодательству обязаны материально их содержать, либо у которых отсутствует такая возможность; отсутствие необходимых источников к существованию; должное исполнение родительских прав и обязанностей по отношению к супругу/супруге умершего кормильца. В случае ухода за ребенком умершего кормильца этой категорией субъектов, последние должны иметь право на пенсионное обеспечение в случае потери кормильца без соблюдения таких требований.

Всесторонне изучены и проанализированы элементы процедурных пенсионных правоотношений в случае потери кормильца в солидарной пенсионной системе Украины. Исследуя процедурные правоотношения по пенсионному обеспечению в случае потери кормильца, усовершенствована их классификация. Различаются процедурные правоотношения, те, что предшествуют материальному правоотношению; те, что сопровождают материальное правоотношение; те, что прекращают материальное правоотношение. У каждого из этих видов процедурных правоотношений есть свои подвиды, которые, в свою очередь, имеют свою внутреннюю дифференциацию.

Был изучен механизм обращения и назначения пенсий в случае смерти кормильца, судебная практика по данному вопросу. Отмечается большое количество случаев переплат пенсий и несовершенство правовых норм, которые определяют и регулируют механизм возвращения выплаченных более нормы пенсионных средств. В связи с этим предлагается закрепить в соответствующем законодательстве ряд норм, направленный на урегулирование порядка добровольного возвращения сумм переплаченных пенсий по решению пенсионного органа, например, установление конкретных сроков исполнения пенсионером добровольного возвращения указанных пенсионных сумм, возможность возврата долга частями, последовательность действий пенсионного органа относительно удержания переплаченных сумм пенсии и т.д.

На основании анализа теоретических аспектов проблем правового регулирования пенсионного обеспечения в солидарной пенсионной системе Украины сформулирован ряд предложений по усовершенствованию правового регулирования как пенсионного обеспечения в солидарной пенсионной системе в целом, так и в случае потери кормильца.

Ключевые слова: потеря кормильца, материальное пенсионное правоотношение, пенсионное обеспечение, пенсия, процедурное пенсионное правоотношение, солидарная пенсионная система Украины.

SUMMARY

Kravchuk T.V. Pension Provisioning in Cases of Breadwinner's Loss within the Solidarity Pension System in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the Scientific Degree of the Candidate of Legal Sciences on Specialty 12.00.05 – Labour Law; Social Provisioning Law. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2008.

The Dissertation provides the comprehensive study of the pension provisioning issues in cases of breadwinner's loss within the solidarity pension system in Ukraine. Theory and practice of legal regulations of pension provisioning in cases of breadwinner's loss in the EU countries are studied in great detail. An aggregated system of normative and legal acts on the mentioned issues is carefully examined alongside with the in-depth analysis of court practices pertaining to pension provisioning. Profound examination of legal thought of the Soviet-era scholars in the field of social provisioning is carried out together with the thorough study of the modern views and ideas held by domestic and foreign theoreticians on the matter of research.

Resulting from the performed analysis a number of scientific proposals are formulated to be employed for the benefit of legal science in social and pension

provisioning Including for the father improvement of pension provisioning in cases of breadwinner's loss within the solidarity pension system in Ukraine.

Key terms: breadwinner's loss, material pension legal relationship, pension provisioning, pension, procedural pension legal relationship, solidarity pension system in Ukraine.